

Voorheen Stedenbouw ¹

Willem Sulsters

Januari 2010

Ooit was de stedenbouwer een gerespecteerd, vakkundig ingenieur. Die autoriteit gaf ook glans aan de rol als maatschappelijk visionair en programmeur van een aanbodgericht bouwvolume. Met de publieke diensten als werkgever of opdrachtgever en investeerder. Hoe anders staan we er nu voor. Het begrip ‘Stedenbouw’ is net als ‘Volkshuisvesting’ een relikwie uit de eeuw van de maakbare maatschappij en aan een *complete makeover* toe. We bedrijven geen stedenbouw meer, maar ontwikkelen gebieden *door* vanuit hun huidige karakteristiek. Vraag gestuurd programma is daarin een minstens zo relevante factor als ruimte, vorm en identiteit. Dat roept spanning op binnen het vak van ruimtelijk ontwerpen, dat zich moeizaam losmaakt van een riant positie in een eeuw centraal gestuurd ontwikkelen en produceren.

Stedenbouw is reeds decennia op zoek naar een relevante positie ten aanzien van de inhoud van het vak (verschuivend van uitbreiding naar transformatie) en betrokken partijen (verschuivend van centrale sturing naar meerdere stakeholders). Bureau Enno Zuidema haakt in op een al decennia lopende discussie met terugkerende thema's: het verondersteld integrerend vermogen van het ruimtelijk ontwerp, de stedenbouwer als visionair en als regisseur. ²

Stedenbouw als planningsinstrument en stedenbouw als proces

In de jaren 80 riep Weeber op tot een ‘formele stedenbouw’ en bracht het ‘oplossend’ vermogen en de culturele waarde van het ruimtelijk ontwerp weer naar de voorgrond. Stedenbouw als vakgebied was op sterven na dood door vergaande invloed van kennisvelden als de sociologie (met als erfenis de ‘bloemkoolwijken’ en woonerven van de jaren 70). Sindsdien is de existentiële vraag niet meer verdwenen. De twee-eenheid van Volkshuisvesting en Stedenbouw werd definitief ontkoppeld. Volkshuisvestingspolitiek is nu achterhaald door privatisering en liberalisering. Stedenbouw worstelt echter nog steeds met van alles tegelijk: haar positie ten opzichte van betrokken partijen, haar rol in het proces, de status van haar producten en vooral een behoefte aan maatschappelijke erkenning van stedenbouw als kennisintensief vak.

¹ Dit essay is op uitnodiging van KEI geschreven als reflectie op ‘Stedenbouw is Strategie, een bericht aan u’, Enno Zuidema Stedenbouw dec 2009. Willem Sulsters is managing director van WSA Stedelijke Ontwikkeling en actief in binnenstedelijke gebiedsontwikkeling. Zie wsa.nl

² Vergelijk bijv. ook ‘De stedenbouwkundige als waakhond’, BVR in: sro, nr 4-2006

Planontwikkeling functioneert binnen een steeds complexer ontwikkelproces. Zuidema wijst hierbij op de functionaliteit van het *ontwerpend onderzoek* in het proces. Het plan geeft inzicht in mogelijkheden en (discussie over) richting. Dit onderzoek verkent randvoorwaarden en toont mogelijke planresultaten als ontwikkelscenario's. Maar waaraan geeft het plan vorm? De stedelijke vorm moet niet worden gezien als bouwmassa maar in eerste instantie als *programma*. Het zijn ondernemers, gebruikers en (organisaties van) mensen, die vanuit een behoefte aan ruimte en identificatie een vestigingsplek zoeken. De in essentie statische vorm huisvest dus een moeilijk grijpbare, maatschappelijke dynamiek. Daar moet elk plan zich toe verhouden. In het ontwikkelproces is daarom groeiende behoefte aan navigatie tussen onderzoek naar marktvraag en programma enerzijds en verkenning van ruimtelijk technische inpassing anderzijds. In dat interactief spanningsveld is ontwerpend onderzoek van pragmatische waarde. Maar elk plan zal uiteindelijk concreet moeten zijn ten aanzien van vorm, ruimte, bestemming en de mate van flexibiliteit daarin.

Opvatting en strategie

Grofweg zijn er twee typen ontwerp opvatting. De *esthetische of romantische* benadering, die stedenbouw beschouwt als de architectuur van de stad en stuurt op basis van 'beeldkwaliteit'. Het is kwetsbaar of wordt gekoesterd, maar vraagt altijd intensief onderhoud getuige ook onze tijdrovende en kostbare 'opiniecultuur' van welstandscommissies. Veel werk van Soeters ligt in deze benadering, maar ook onze Bijlmer, waar stedenbouw grotendeels samenviel met architectuur en vastgoed, was letterlijk 'solid as a rock' en gezien schaal en eenzijdigheid gedoemd tot vergankelijkheid. Het vormt een hermetisch *gesamtkunstwerk* vanuit een culturele opvatting over belevingswaarde. Daarnaast bestaat de *formele of rationele* benadering, die vorm vooral gebruikt op structureel niveau van het plan. Het vertrekt vanuit begrip van maatschappelijke dynamiek. Het is in essentie gebaseerd op verandering van uiterlijke vorm in de tijd, maar blijft qua ordeningsprincipe hetzelfde. Gebruikers kunnen zich een plek eigen kan maken door specifieke inrichting en identiteit. Voorbeelden te over van steden, waar al eeuwen geen stedenbouwer meer aan te pas hoeft te komen. Elke interventie wordt opgenomen en geïntegreerd in het systeem van de stad, met grid-steden als Barcelona of de Amsterdamse grachtengordel als lichtend voorbeeld. (vergelijk ook de Amerikaanse planningssystematiek).

Duurzame stedenbouw is altijd expliciet in deze positiebepaling van de ontwerp opvatting. Daarmee is het planontwerp echter nog niet per se een expliciete *strategie*. Het strategisch doel is niet de realisatie van een plan, maar het behalen van maatschappelijk rendement via een gerichte ontwikkelstrategie voor een gebied. Planfasering alleen is nog geen ontwikkelstrategie. Projectontwikkeling is nog een relatief jong vakgebied en moet nu reeds uitgroeien tot integrale gebiedsontwikkeling en dan ook nog in transformatie van bestaande stedelijke gebieden. Aan intelligente stedelijke ontwikkelstrategie is nog de grootste behoefte. Welke rol kan de 'Voorheen Stedenbouw' discipline, die zich vooral op het ruimtelijk aspect heeft 'teruggetrokken' hier (nog) in spelen?

Concept en ontwerp

Ontwerpers worden ingezet in de fasen van visievorming en definitie van opgave en programma. Dit laat echter ruimte om vanuit eigen ontwerpovvatting de opgave te stellen of de kaders voor het mogelijk programma te definiëren. Het plan bepaalt zo de opgave, terwijl het omgekeerde het geval moet zijn. Het is zinvoller om eerst een concept voor een gebouw of gebied te bepalen door verkenning van karakteristiek, stakeholders, ambities, mogelijk programma en voorgenomen investeringen. In deze fase kan het ontwerpend onderzoek wel bijdragen aan het verkennen van ruimtelijke organisatie van gewenst programma of ontwikkelen van randvoorwaarden voor het uiteindelijk ontwerp. Ook private partijen richten zich nu op conceptontwikkeling om in eerste ontwikkelfasen de grootheden klantvraag, programma, identiteit, bouwvolume en investering/ rendement met de specifieke context in balans te brengen. Het gebiedsconcept moet als kwalitatief PvE het inhoudelijk kader stellen voor een specifiek planontwerp. In wezen ligt hier de nieuwe essentie van 'Voorheen Stedenbouw'. Bijdragen aan de fase van pre-development en conceptontwikkeling (ontwerponderzoek) en de fase van development met vakkennis ten aanzien van integraal ontwerp en procedures (planontwerp).

Inhoud en regie

Stedelijke ontwikkeling moet en kan niet worden gebaseerd op het primaat van slechts een partij. In veel situaties zijn er coalities van opdrachtgevers en meerdere belanghebbenden. Het consensusmodel is daarbij geen garantie voor visie, laat staan integrale planvorming of een transparant keuzeprocess. Omdat het ruimtelijk ontwerp per definitie inbreng van partijen integreert, ontstaat (vooral bij ontwerpers) het idee, dat juist zij daarmee de regisseur van het proces moeten zijn. Het is de valkuil van het principe speler-coach; geen echt overzicht, want deelgenoot van het spel. Afbreukrisico door conflicten tussen de vakmatige betrokkenheid als ontwerper omdat elk ontwerp zich ook positioneert in de belangenafweging. Hier wil de soms ijdele, soms nostalgische 'Voorheen Stedenbouwer' nog wel terugdenken aan de tijd, dat De Overheid aan zijn taak deze centrale positie toeweest. Een regierol biedt uiteraard ook het gewenste wenkend perspectief en een inhoudelijke impuls aan de vernieuwing van het vakgebied. Toch zal juist de onafhankelijk stedelijk ontwikkelaar of procesmanager de gewenste synthese van kennis en belangen moeten bereiken en afdwingen. Met inzicht en overzicht. (Aan-)sturing van het ontwerpproces loopt daarbij parallel aan sturing en regie van andere processen van informatie, coördinatie, calculatie, discussie, opbouw van commitment en besluitvorming. De ontwerper moet en kan dit niet doen. 'Ieder zijn vak' als motto voor constructieve samenwerking.